

L'EUROPA DE L'ANTIC RÈGIM

PANORAMA GENERAL

La denominació Antic Règim (*Anciène regime*) va ser encunyada pels revolucionaris francesos del 1789 per designar l'estat de les coses al qual la Revolució Francesa havia posat fi. L'expressió va passar a designar l'ordre econòmic, social i polític que procedia de la transformació del feudalisme medieval i que va anar abandonant-se a Europa amb la revolució industrial i les revolucions polítiques liberals i burgeses.

L'origen de l'Antic Règim s'acostuma a fixar cap al segle XVI quan, malgrat la supervivència del sistema econòmic feudal, el desenvolupament del capitalisme comercial i la consolidació de la monarquia absolutista, van modificar la societat medieval que va anar evolucionant vers els Estats nacionals moderns.

L'Antic règim, més que un sistema, està format per una confluència de factors que canvien de manera relativament independent i que configuren una situació inestable i conflictiva, que evolucionarà de manera diferent segons els països. És precisament aquesta confrontació entre el món vell i el món nou, entre el món aristocràtic i el món burgès, la que va fer del segle XVIII un segle de transició, que va marcar la fi d' un període i la gestació del món contemporani.

Els focus de tensió principals són:

- **Política:** La confrontació entre la noblesa tradicional i la voluntat centralitzadora de la Monarquia, que procura la formació d'una burocràcia de funcionaris al servei del rei, que supleix progressivament l'estament nobiliari en la gestió de l'Estat. La burgesia, dinàmica i enriquida, interessada a assolir un pes polític paral·lel al seu pes econòmic col·labora en el procés.
- **Econòmica:** La comunitat camperola i la mentalitat associada a ella, amb una idea de propietat compartida i flexible: terres comuns, usdefruit, drets de pas, serveis, terres vinculades...; S'enfronta a l'esperit més individualista de la gent de les ciutats, avesada al comerç i les activitats mercantils, i acostumada a la independència respecte els senyors des d'antic, que voldrà un dret basat en la supressió de privilegis i l'establiment d'una llei comú a tots, així com la propietat privada i individual dels béns.
- **Cultural-religiosa:** Una convicció creixent que les activitats lligades al treball i la qualitat de la vida quotidiana no són pas quelcom de segon ordre o, fins i tot deshonroses, sinó el nucli mateix de la vida humana satisfactòria i font del progrés de les nacions. L'esperit emprenedor del comerciant i el treball honest de la gent comú són més beneficioses per al bé comú que l'estil de vida de la noblesa o de la vida monàstica.
- **Filosòfica:** L'ascens del nivell cultural de la burgesia i de la noblesa va originar nous espais de pensament i cultura al marge de les universitats, més lligades a la tradició eclesiàstica. Clubs, societats científiques, salons dirigits per grans dames, la cort mateixa... Llocs on els pensadors laics discuteixen sobre totes les qüestions des d'una mentalitat desvinculada de la teologia. La societat, l'economia, les creences... tot serà revisat de manera crítica. Efervescència de publicacions i d'idees que es coneixerà amb el nom d'Il·lustració.
- **Geogràfica:** L'ampliació del món conegut i l'obertura d'un comerç mundial van trasbalsar les estructures d'una societat acostumada a uns paràmetres territorials molt més estrets i van forçar la creació d'entitats polítiques més amples, amb noves necessitats legals, administratives, econòmiques, etc. L'obertura d'Europa al món i el predomini atlàntic van desplaçar el desenvolupament del sud mediterrà al nord i al vessant atlàntic.

La història d'aquesta època ha d'atendre a les diferents formes que aquestes tensions prenen en els diversos països, que no segueixen una evolució paral·lela.

- **Anglaterra:** El rebuig de les pretensions absolutistes de la monarquia van desembocar en el procés revolucionari de mitjans segle XVII. Un procés que no pretenia innovar, sinó restaurar les llibertats antigues i defensar el parlament com a institució constitucional. *Evangelí, propietat i llei antiga* era el seu lema. Tot i així, en els aspectes socials i econòmics, va imposar-se l'individualisme que preparava el liberalisme i el capitalisme posteriors.
- **França:** Els monarques van triomfar en la seva lluita amb la noblesa, formant la monarquia absoluta més emblemàtica: La de Lluís XIV. La Revolució de 1789 accentuaria encara més aquesta centralització i la destrucció definitiva dels parlaments regionals i els privilegis i funcions de la noblesa. Tot i que l'individualisme jurídic es va imposar, la base agrària de l'economia seguiria sent molt forta a França fins ben entrat el segle XX.
- **Àustria:** Amb un Imperi regit per una monarquia forta, va assumir l'absolutisme, tot i que cedint a una certa autonomia als molt diferents components del seu territori. Sent la força principal que es va confrontar al procés revolucionari francès, va perdurar-hi un estil aristocràtic i senyorial, que va haver de cedir lentament a les forces liberals durant el s. XIX.
- **Alemanya:** El poder dels nobles va seguir sent molt gran —governaven de fet com senyors gairebé independents— fins el procés d'unificació de 1870. L'Estat alemany que es configura entorn de Prússia tindrà, però, una component social molt forta, allunyada de l'individualisme anglès.
- **Espanya (i Portugal)** va iniciar el procés de centralització al segle XVI, si bé respectant els diferents regnes com entitats independents amb parlaments propis. Les lluites contra els propòsits centralistes varen esclatar, com a Anglaterra, al s. XVII, però es va imposar l'absolutisme centralista, sobretot després de la guerra de successió, amb el decret de nova planta de Felip V. Les tensions no varen apaivagar-se i el caciquisme, les guerres carlines i les lluites autonomistes o federalistes duren fins el segle XX.
- **Itàlia o els Països baixos** no van tenir absolutisme monàrquic: La força de les ciutats era massa decisiva. Itàlia, desbancada per l'obertura d'una economia mundial i el declivi de la mediterrània va haver d'esperar a 1870 per assolir la unitat, mentre que els països baixos van desenvolupar una economia i una societat eminentment comercial i burgesa, amb un parlamentarisme fort i dues èpoques republicanes.
- **Europa de l'est**, i sobretot **Rússia**, pateixen un procés en part invers al de l'Europa més occidental. La servitud es reforça fins gairebé l'esclavatge precisament a partir del s. XVI, quan a l'Occident queda anul·lada. El triomf de la centralització, aconseguit posant la noblesa al servei de la corona, va ser, en canvi, semblant al de França.

No hi ha, doncs, un procés únic que mení vers una sola manera d'entendre o d'organitzar la vida política, social i econòmica. Les diferències seguiran presents en el segle XIX i XX i n'explicaran algunes de les tensions i violències.

1. UNA ECONOMIA AGRÍCOLA I SENYORIAL EN TRANSFORMACIÓ

L'economia de l'Antic Règim era bàsicament rural, com ho havia estat des de temps immemorials. Entre el 80 i el 90% de la població es dedicava a les tasques agrícoles, i aquesta activitat proporcionava gairebé el 75% de la producció global de béns. Cal tenir en compte, però, que en el cicle de l'any el treball de la terra és força variat, i que es va anar estenent el treball de manufactura casolana, sobretot tèxtil, com a complement econòmic de les famílies. Igualment, el comerç marítim va impulsar la creixent importància de la indústria manufacturera, de la mateixa activitat comercial i de les societats financeres.

1.1. La propietat de la terra

La terra era la font de riquesa més important, i la terra vol estabilitat. El costum havia anat generant formes de propietat mixta que a nosaltres se'ns pot fer difícil d'entendre, habituats a la dicotomia: privat-

públic. Els masovers, les societats anònimes i altres formes actuals com les franquícies, ens poden ajudar a entendre que la propietat pot ser ni estrictament individual ni pública.

Només una petita part de les terres es podien considerar de propietat privada, és a dir, se'n podia disposar lliurement i posar-les a la venda si es creia oportú. I, tot i així, aquestes eren terres familiars, més que no pas individuals en el sentit actual. Les altres eren **terres vinculades** a un títol nobiliari, a l'Església, a un municipi o a la Corona. La propietat vinculada permetia al seu titular treure'n profit econòmic i exercir jurisdicció sobre ella, però no era lliure per vendre-la.

El conjunt de terres en mans d'un senyor (noble o eclesiàstic) rebia el nom de **senyoria territorial**. Constava, en primer lloc, de la **reserva senyorial**, formada per les terres més productives que el senyor es reservava per a la seva explotació directa. S'hi ubicaven la seva residència i els establiments principals: forns, forja, molí, estables, etc. Per a la utilització d'aquestes dependències, els pagesos havien de pagar un cànon.

La resta del territori d'una senyoria estava dividida en parcel·les anomenades **masos**, la dimensió dels quals sempre havia de ser suficient per alimentar una família. El senyor cedia aquests masos o bé a homes lliures, que treballaven la terra en usdefruit a canvi de pagar un cens, o bé a serfs que li havien de pagar prestacions, tant en forma de productes com de feina.

1.2. Els drets senyorials

Els drets senyorials eren el conjunt de beneficis i rendes que rebien els senyors en virtut del seu domini sobre la terra. Aquests drets provenien, en primer lloc, de l'explotació econòmica de les seves propietats (**senyoria territorial**): els pagesos havien de fer una sèrie de feines (**prestacions personals**) a la reserva senyorial i també havien de donar un tant per cent de la collita de les terres que treballaven. A més, el senyor exigia unes taxes per la utilització dels **monopolis senyorials** (molins, ferreries, etc.) i per l'explotació dels boscos i dels rius. El senyor també gaudia de jurisdicció, és a dir, podia exercir atribucions de caràcter públic, sobre un territori molt més ampli, que incloïa no només les seves pròpies terres, sinó també les terres de propietaris alodials (**senyoria jurisdiccional**).

Així, l'anomenat *dret de ban* li atorgava la facultat de dictar ordres i reglaments al seu domini; el dret a fer justícia li permetia jutjar els homes del seu territori i, fins i tot, els transeünts, i el dret d'immunitat donava autonomia a les seves terres respecte al poder reial. El senyor també treia profit econòmic de la senyoria jurisdiccional a través dels drets de pas, peatges de ponts (pontatge) i camins, dels drets de circulació de mercaderies, dels permisos de mercat i de les multes aplicades segons el seu poder judicial.

A aquest ventall de tributs feudals cal afegir-hi el **delme**, que consistia en l'obligació per als pagesos de donar la dècima part de les collites a l'Església per assegurar el manteniment del clero i del culte. A més dels drets que els pagesos havien de pagar al senyor i a l'Església, hi havia una sèrie de tributs estatals (talla, capitació, gabella...) dels quals estaven exempts els grups privilegiats (noblesa i clero). (1)

1.3. Una producció en creixement limitat

L'agricultura era una activitat tradicional que, durant l'edat mitjana havia progressat amb innovacions que varen permetre nodrir les creixents ciutats i un comerç més ampli que els mercats locals i les fires regionals.

- Arada de vertent de ferro, que aireja molt millor la terra.
- Tir a cavall permès per els nous collars i la rotació tripartida que permetia plantar ordi per alimentar-los, aconseguint triplicar la producció.
- Molins de vent i aigua que es van perfeccionar per millorar el rendiment.
- Dessecament de pantans i roturació de boscos.
- Especialització en productes comercials: vi, oli, lli, flors...
- Sèquies i canalitzacions per aconseguir regadius.

Tot i així, depèn de les zones d'Europa que considerem, el desenvolupament era més o menys intens. Els països baixos, algunes zones d'Itàlia i Alemanya eren els més desenvolupats. En molts llocs, però, era propera a una **agricultura de subsistència**, dedicada a la **policultura** bàsicament cerealista.

Per a l'aprofitament de la terra, coexistien tres tipus d'explotacions:

- D'una banda, les individuals o col·lectives en camps oberts, anomenades *openfields*, en les quals es cultivaven essencialment cereals i s'hi practicava el guaret (triennal al nord, biennal al sud).
- També hi havia les **terres comunals**, dedicades a boscos o a pastures, de les quals es beneficiava tota la comunitat pagesa.
- I, finalment, a l'entorn de les cases, l'**horta** on es produïen varietats d'hortalisses.

La **producció ramadera** era limitada, perquè l'agricultura no produïa els aliments necessaris per augmentar gaire la cabanya. L'alimentació dels animals depenia bàsicament dels rostolls, de les herbes que creixien als camps en guaret i de les escasses pastures comunals. En conseqüència, la producció de carn i de llet era molt reduïda i la dieta humana es basava, sobretot, en el consum de cereals.

Les collites marcaven el ritme de l'economia, que es veia periòdicament assotada per les anomenades **crisis de subsistència**. Alguns anys de males collites provocaven escassetat d'aliments i els productes bàsics s'encarien. Aquestes crisis periòdiques generaven gana, desnutrició i augment de la mortalitat entre la població. Aquestes crisis, però, eren localitzades i tenien normalment un abast només regional.

1.4. Una població en creixement sostingut

La incapacitat de l'agricultura per augmentar considerablement la seva producció comportava una població estancada o en lleuger creixement. És a dir, que augmentava poc i molt lentament. Així, la demografia de l'Antic Règim es correspon amb l'anomenat **cicle demogràfic antic**, que es caracteritzava per unes taxes de mortalitat i de natalitat elevades, una esperança de vida baixa i l'existència d'unes crisis demogràfiques periòdiques. Des de la crisi de la pesta negra (1347, on mor 1/3 de la població d'Europa en uns vint anys), la població s'havia recuperat lentament, i a principis del s. XVII igualava els valors dels segles XII i XIII. Encara que a meitats del s. XVII hi va haver una crisi motivada, probablement, per uns anys extraordinàriament freds i per la guerra dels trenta anys, que va ser molt dura a Alemanya; durant tot el s. XVIII la població europea va créixer a bon ritme i el clima va ser, en general, bo fins poc abans de la Revolució francesa, precedida d'uns anys molt freds. (2)

La subalimentació, la falta d'higiene i els escassos recursos mèdics provocaven una **mortalitat elevada** (entre un 30 i un 40%), que era especialment greu en el cas dels nadons, on se situava entre el 20 i el 30%. En conseqüència, l'esperança de vida era baixa i la mitjana d'edat dels adults oscil·lava al voltant dels 45 anys. La **natalitat era molt alta** (entre el 35 i el 40%) i la taxa de fecunditat era molt elevada: es calcula que cada dona tenia una mitjana de cinc fills. Quan uns anys de prosperitat provocaven un augment demogràfic, la producció d'aliments era incapaç d'augmentar al mateix ritme. Així, les crisis de subsistència sovint desembocaven en una crisi demogràfica. Amb una població subalimentada, les malalties i les epidèmies provocaven una mortalitat catastròfica i delmaven la població d'una regió.

Aquestes crisis periòdiques es van anar reduint en lluitar millor contra les epidèmies: Exèrcits aquarterats, talls del trànsit amb zones on s'havia declarat alguna epidèmia, millora en la ventilació de les cases, construcció d'avingudes amples a les ciutats, etc. (3a / 3b)

També és important destacar el creixement de la població urbana durant aquesta època. Les principals ciutats europees van incrementar la població, i sovint van haver de enderrocar les muralles i guanyar amplis espais. El pes de les ciutats és un dels més importants factors que permeten comprendre els canvis de mentalitat que es configuren durant aquesta època. (5)

1.5. Indústria tradicional i manufactures

Al camp, una bona part de tot el necessari per al consum quotidià s'acostumava a produir en el marc familiar. La família pagesa era la unitat de producció bàsica i s'encarregava tant de treballar la terra com d'elaborar els productes de consum domèstic. A les ciutats hi havia una important producció artesana controlada pels **gremis**, a més de l'activitat constructiva: baluards, avingudes, edificis... o les tarassanes per a la construcció de vaixells, que eren empreses de més abast.

Els gremis eren institucions medievals que complien diverses funcions, i que tenien molt de pes en el govern municipal.

- Atenció a les vídues i pobres lligats al gremi.
- Control de qualitat i dels preus dels productes.
- Servei de mestratge i habitació als joves aprenents.
- Integració dels nouvinguts a les ciutats, acreditant la seva professió.
- Fons d'assegurança per als malalts.
- Importants àmbits de convivència, festes, aplecs...
- Evitar el monopoli.

N'hi havia d'artesans i comercials. Entre aquests últims destaca la Hansa germànica (sinònim de gremi, com el *guild* anglès), de la qual en formaven part unes cent ciutats del nord d'Europa: La lliga hanseàtica. (6)

Durant l'Antic règim els gremis van tendir a perdre flexibilitat i a adquirir actituds de privilegi copiades de la noblesa, fent-se hereditaris els llocs directius. La seva fallida va permetre la llibertat individual d'empresa i comerç, però va deixar els treballadors en situació molt precària fins el naixement dels sindicats, que no es van aconseguir-se sense dificultats i violències.

L'augment progressiu de la demanda de productes a partir dels segles XVI i XVII va estimular els comerciants i alguns artesans a buscar nous sistemes de producció per evitar el control gremial, que dificultava l'augment de la producció i no permetia un marge gaire ampli de beneficis. Amb aquest objectiu es va començar a estendre el **treball domèstic** (*domestic system*), que consistia que un artesà-comerciant distribuïa la primera matèria i facilitava els instruments de treball a una família pagesa perquè elaborés els productes al seu propi domicili. Després, el comerciant, que normalment pagava per peça elaborada, s'encarregava de comercialitzar el producte als mercats urbans o colonials.

Durant el segle XVIII, es va difondre un altre model de producció industrial: les **manufactures**. Es tractava d'establiments subvencionats, impulsats per l'Estat (a l'Europa continental), o d'iniciativa privada (a Anglaterra), on s'elaboraven determinats articles de luxe. Malgrat que el procés de producció era completament manual, la novetat consistia en el fet de concentrar un nombre molt elevat de treballadors a sou sota un mateix sostre. En aquest sentit, les manufactures constitueixen un precedent de la fàbrica, puntal de la indústria moderna.

1.6. La limitació de la capacitat de transport

A l'Antic Règim, la xarxa de comunicacions era pobra i els mitjans de transport rudimentaris. Els camins i les carreteres constituïen el sistema de comunicacions per excel·lència, però el trànsit hi era difícil. Els vehicles més utilitzats eren el **carro** i la **diligència**, moguts per animals de tir (cavalls, muls...). La velocitat era molt baixa, perquè els vehicles més ràpids i lleugers només assolien els 15 o 20 km/h, i la capacitat de càrrega era molt reduïda. Tanmateix, la vida no tenia la pressa que sentim a la nostra època. Els monarques es varen esforçar a millorar les comunicacions per facilitar els moviments comercials, així com els militars. Macadam va estudiar el tema i va inventar un sistema de paviment premsat i amb grava petita que limitava els accidents i permetia augmentar la velocitat. Tot i així, Europa estava travessada de rutes comercials des de l'Edat mitjana. (6)

El segon gran mitjà de transport era la navegació marítima i fluvial. La primera utilitzava essencialment la força del vent com a mètode de tracció, i la capacitat de càrrega era bastant limitada (100 tones). A més, el desplaçament era lent: es trigava dos mesos, en condicions favorables, per anar d'Anglaterra als Estats Units. La navegació fluvial constituïa el mitjà de transport més fàcil i barat, però necessitava bones condicions hidrogràfiques, de les quals no gaudien tots els països. En aquest sentit, la Gran Bretanya tenia una xarxa fluvial privilegiada que, amb la construcció de canals entre els rius principals, va donar origen a una xarxa important de navegació fluvial. (7)

1.7. Comerç interior i comerç colonial

Els escassos excedents, el baix nivell d'especialització i el sistema de transports insuficient donaven com a resultat un desenvolupament limitat del comerç interior. Els intercanvis es portaven a terme a les fires, i el **comerç interior** solia tenir un abast local o comarcal, encara que també existien, des

d'antic, les grans fires periòdiques, on acudia gent de molt lluny per vendre i comprar. Podria dir-se que hi havia dues xarxes complementàries, una de propera i una altra d'europea, que es va ampliar amb els descobriments i la colonització del món.

El **comerç colonial**. A partir del segle XVI es va fer molt més freqüent el comerç entre territoris separats pel mar que entre regions més pròximes per terra. Es van obrir noves rutes marítimes i el comerç colonial es va convertir en un factor d'estímul per a les economies europees, perquè proporcionava primeres matèries per a les indústries, permetia vendre objectes manufacturats i donava grans beneficis als seus promotors. (8)

Paral·lelament a aquesta **expansió comercial**, es va produir un creixement del món de les finances. La necessitat de capitals per finançar les expedicions comercials va afavorir l'ampliació dels mecanismes de crèdit, de les companyies de comerç i de les institucions financeres. A l'edat mitjana ja s'havien inventat la doble comptabilitat, els bitllets de paper, les lletres de canvi, les llotges i les fires. Aquests sistemes es varen seguir desenvolupant amb, entre d'altres, la participació en accions.

Els beneficis obtinguts amb el comerç colonial eren molt alts i aquesta rendibilitat va afavorir la proliferació de mercaders, de banquers i de prestamistes, així com un desenvolupament més gran dels **bancs** i de les **companyies comercials**. El gran moviment i l'acumulació de capitals que es van produir al voltant del comerç colonial justifica que molts autors caracteritzin aquest període preindustrial com el del **capitalisme comercial**.

A més, sobretot en el segle XVII, la influència de l'or i plata importat d'Amèrica en els mercats europeus, que va generar importants alteracions dels preus, va estimular el pensament econòmic de la època i el naixement mateix de l'economia com a disciplina específica. (9)

2. LA SOCIETAT ESTAMENTAL

2.1 Definició

La **societat** estamental és un tipus d'organització social que sembla haver estat comú en els pobles indoeuropeus, en la qual els individus estan adscrits a uns estaments que defineixen les activitats a què es poden dedicar i els drets de què gaudeix cadascun dels seus membres. El seu "estat de vida" compleix una funció en el conjunt i està lligada a uns drets i deures. Grècia i Roma varen transformar aquesta estructura en formes diverses, però a costa de basar-se en un sistema esclavista, tal com tornaria a produir-se, sobretot al segle XVIII, a Amèrica.

El dret tradicional establia tres estaments: el **clergat (oratores)**, que s'ocupava de resar i assegurar la protecció divina; la **noblesa (bellatores)**, que combatia i protegia la col·lectivitat dels seus adversaris, i l'**estat pla (laboratores)**, la funció del qual era produir tots els béns materials que la societat necessitava. Aquesta divisió permetia que la guerra no interrompís greument l'activitat econòmica i cultural i que els exèrcits estiguessin ben entrenats. Així mateix marcava la distinció entre població civil i militar que, amb l'ètica cavalleresca, permetia acotar el màxim possible l'activitat guerrera, sempre tendint a la destrucció il·limitada. Cada estament tenia la seva cultura i educació pròpia. Els estaments, també anomenats *estat o ordre*, estan enfocats a una concepció estable de la societat.

A la noblesa i l'estat pla es pertanyia per les circumstàncies del naixement, mentre que al clergat hom s'hi incorpora lliurement, però era una bona opció per als fills que no heretaven terres. Dins del clergat, els fills dels nobles acostumaven a ocupar els càrrecs importants, mentre que els fills dels pagesos i burgesos omplien el baix clergat, sovint pobre.

La característica principal de la societat estamental era la **desigualtat civil**. Es a dir, que no hi havia una llei igual per a tothom, sinó que cadascú estava vinculat a les lleis segons la seva particular situació, que determinava quins eren els seus drets i els seus deures. Hi havia lleis desiguals per a persones desiguals. La idea d'igualtat davant la llei els hauria sorprès, com a nosaltres ens sorprèn el contrari. Dir que hi havia desigualtat davant la llei és anacrònic, perquè no hi havia tal tipus de llei. A França, per exemple, hi havia unes 180 legislacions diferents segons el lloc on es visqués, cadascuna amb usos i costums diversos. (10)

Ara bé. La diferència més important era que la pertanyeria a la noblesa i al clergat comportava el **privilegi** d'estar exempts de pagar impostos directes, mentre que el poble pla, **no privilegiat**, havia de suportar totes les càrregues fiscals. En principi això es basa en el fet que els primers "no poden" dedicar-se a activitats lucratives —no hi tenen dret— i han d'ocupar-se de la seva funció peculiar. Amb el temps,

aquesta diferència serà la més marcada i ofensiva, sobretot quan la funció original es vagi diluint i hi hagi èpoques de dificultat econòmica. Així, per exemple, la noblesa anglesa va estar molt més present en la política gràcies al parlament; i la *gentry*, els nobles del camp, es van ocupar més de fer rendir les seves terres. A França, l'esforç de Lluís XIV per reunir la noblesa entorn seu a Versalles va deixar-la més desocupada i va adquirir el costum de fastuoses festes i cerimònies, que havia de pagar amb una persecució més exigent del cobrament dels impostos associats als seus drets feudals. La irritació popular francesa contra la noblesa va ser molt més intensa que a Anglaterra.

2.2. Els privilegiats

El **clero** era el primer dels grups privilegiats i representava una part molt petita de la població (menys de 1'1%). No havia de pagar cap dels impostos directes i els seus ingressos provenien del delme i del seu propi patrimoni, perquè tenia moltes propietats urbanes i rurals. A més, els bisbes i els abats eren senyors de molts pobles i territoris, dels quals cobraven totes les rendes senyoriales.

El clero no era un grup homogeni. L'**alt clero** estava compost per abats, bisbes, canònics i alts càrrecs, persones que provenien gairebé exclusivament de les classes nobiliàries i vivien segons l'estil característic de la noblesa. Contràriament, el **baix clergat** (sacerdots, rectors i monjos) era gent d'origen pagès o burgès i sovint eren pobres. Tot i així, persones d'origen humil van arribar a ser bisbes i abats, i fins i tot a ser papes.

El clero estava lligat a funcions religioses i socials amples. Bona part de la tasca educativa era desenvolupada pels clergues: universitats, escoles... Igualment, les institucions de caire social com hospitals, asils, etc. també eren eclesiàstiques, així com s'ocupava de l'almoina i l'atenció dels pobres més abandonats. També cal notar que, per a una ciutat, la construcció d'una nova catedral o església significava un increment important de l'activitat artesana, com ara ho és la construcció d'estadis o museus. Per al camp, la construcció de les esglésies o monestirs també significava un factor important de cultura. El delme servia per nodrir aquestes activitats i construccions. (11)

La **noblesa** era el segon estament privilegiat, representava entre el 2 i el 3% de la població i ostentava la propietat de la major part de la terra. Gaudia d'una sèrie de concessions honorífiques (el dret a portar espasa, el banc reservat a l'Església, el monopoli d'accés a alts càrrecs...), econòmiques (dret de caça, exempció de treballar a les obres públiques...) i fiscals (dispensa de pagar impostos i dret a cobrar-los). Ara bé, tampoc no era un grup homogeni i hi havia diferències enormes entre la rica i poderosa **noblesa de la Cort** i la més modesta **noblesa de províncies**. Fins hi tot hi havia una noblesa famolenca que, no tenint recursos, sentia el treball manual com un deshonor. Amb la creixent centralització estatal, va anar formant-se la **noblesa de toga**, formada pels funcionaris reials. Normalment, burgesos ennoblits.

La classe aristocràtica, hereva d'èpoques anteriors, es trobava en una situació ambigua. La seva funció guerrera havia anat fent-se menys important a mesura que el cavaller havia anat cedint en importància als infants a peu en l'estructura dels exèrcits moderns. A més, la progressiva complexitat de l'administració pública donava avantatge als burgesos que havien estudiat lleis i coneixien les necessitats del comerç i l'economia, i que van anar incorporant-se a la burocràcia estatal. A més, la noblesa tradicional veia amb recel la incorporació dels burgesos que, per rics que fossin, eren del poble pla, a la nova noblesa de toga que els anava substituint al voltant del rei.

La mentalitat de la noblesa, que veia com indigne dedicar-se al treball manual o econòmic, feia que molts nobles no aprofitessin la seva posició d'avantatge per enriquir-se més encara, sinó que consideraven més important l'ostentació, la vida de la cort o els jocs de la cacera. Molts d'ells van empobrir-se i es trobaven en situació difícil. Aquesta situació desubicada va portar alguns cap a la cultura: molts dels primers matemàtics i científics són nobles desocupats, així com va inclinar-los cap a posicions filosòfiques i polítiques crítiques. No ens ha de sorprendre trobar molts nobles entre els més entusiastes defensors dels canvis i, fins i tot, de la revolució.

2.3. Es no privilegiats

El **Tercer Estat** integrava la immensa majoria de la població (entre un 90 i un 95%) i agrupava sectors socials molt diferents, tant per la seva condició econòmica com social. Malgrat aquesta diversitat, al final de l'Antic Règim es va estendre un interès comú: l'oposició al règim feudal i la reivindicació de la igualtat civil. Tot i així, aquesta oposició estava sovint més dirigida contra "els mals usos" més que no pas vers un canvi radical de les institucions. Si s'estudien els continguts dels *cahiers de doléances* presentats als

estats generals a França, per exemple, no es demana ni la fi de la monarquia ni de la noblesa, sinó l'antic dret a pactar i limitar els impostos.

La **burguesia** constituïa el grup econòmic més dinàmic de la societat, perquè, en els últims segles, la seva riquesa i cultura havia augmentat notòriament. Entre els seus components es podia diferenciar entre la **burguesia rendista**, que vivia de les rendes de les seves propietats o capitals; la **financera** (banquers i cobradors d'impostos); la **manufacturerera** o **industrial** i, finalment, la **petita burgesia**, que comprenia artesans, petits comerciants i professionals liberals.

Les **classes populars urbanes** agrupaven una multitud de treballadors manuals de les ciutats, tant els artesans (oficials i aprenents) com els obrers de les manufactures, el personal domèstic i tots els petits oficis. La **pagesia** constituïa la immensa majoria de la població i es pot distingir entre els **pagesos lliures**, que podien ser arrendataris o propietaris, i els **serfs**, que vivien sota el règim senyorial. Les condicions de vida d'ambdós eren precàries i durant la segona meitat del segle XVIII havien empitjorat com a conseqüència de l'augment de la població i de l'alça dels preus. (12)

El règim polític i social de les ciutats havia estat diferent ja en l'edat mitjana. Segons les zones d'Europa de què parlem, la caiguda de l'Imperi romà va significar també la fi de les ciutats o la seva reducció a petits llogarrets d'esperit rural. Es varen conservar més al sud: sobretot a Itàlia, i menys al nord. Tot i així, a partir del s. XI, amb la fi del llarg període de les invasions sobre Europa, les ciutats varen desenvolupar-se amb força. Les ciutats escapaven a l'estructura feudal i tenien institucions representatives independents, a més de privilegis concedits per la reialesa (les viles franques, per exemple). Algunes van esdevenir ciutats-estat i repúbliques independents. És lògic, doncs, que fos en aquest entorn on les mentalitats i els costums evolucionessin amb més rapidesa. Els burgesos (habitants dels burgs) sentien l'atractiu d'incorporar-se a l'estament nobiliari, que acaparava el prestigi social i la capacitat de participar en el govern; així com la possessió de terres, el bé més preuat. Ho aconseguia de maneres diverses: Comprant títols de nobles empobrits, casant-se amb gent noble, incorporant-se a la "noblesa de toga" dels funcionaris reials, gràcies als seus coneixements econòmics i jurídics, etc.

L'ABSOLUTISME MONÀRQUIC

La forma predominant de govern a l'Europa de l'Antic Règim era la monarquia absoluta, en la qual el poder del monarca destacava per damunt de tots els altres estaments. Ara bé, no hem de confondre els textos teòrics que defensen aquesta concepció o el llenguatge dels escrits reials, amb la realitat dels fets, molt més matisada i complexa. Així, per exemple, hi havia parlaments eficaços a Anglaterra, Flandes, Itàlia, la Corona d'Aragó, així com parlaments regionals a França (el més fort al Llenguadoc) i encara d'altres.

3.1. La monarquia de dret diví

L'eix central del sistema polític de l'Antic Règim era la monarquia absoluta de **dret diví**, segons la qual l'autoritat del monarca provenia de Déu, en nom del qual exercia el poder temporal. Aquesta és la teoria dominant, procedent del dret romà imperial, que havia anat guanyant terreny sobre el dret consuetudinari tradicional. Segons aquesta doctrina (**Bodin, Bossuet**) tot l'Estat residia en el monarca, que concentrava en la seva persona tots els poders (legislatiu, executiu i judicial) i tenia un **poder absolut**: nomenava els magistrats, administrava justícia i dirigia la política exterior. L'exemple més complet d'absolutisme va ser la monarquia francesa dels Borbó, i sobretot de Lluís XIV, conegut com "el rei Sol".

Però, fins i tot en aquest exemple més clar, en la pràctica els límits del seu poder de govern eren importants, a més de la debilitat mateixa de l'administració d'aquella època. El seu poder estava restringit per la **lleï divina**, a la qual estava sotmès com qualsevol altre; pel **dret natural** i per les **lleis fonamentals** de cada regne, que el monarca havia d'acceptar en el moment de la seva coronació. Aquest últim cas comprèn les limitacions que els parlaments imposaven al monarca. A França hi havia encara catorze parlaments territorials (països d'Estat, es deien alguns) que defensaven els seus drets propis, sovint comprant els càrrecs funcionaris per tal de mantenir la seva autonomia. Té moltíssim més poder l'Estat democràtic actual que el monarca absolut d'aquella època.

Malgrat que, des d'un punt de vista formal, tot el poder residia en el monarca, a la pràctica hi havia unes institucions que l'assessoraven i executaven els seus mandats. El principal òrgan de govern era el **Consell d'Estat**, els membres del qual havien de ser designats pel rei i se subdividia en seccions especialitzades: consells de finances, de justícia, de guerra, etc. També hi havia negociats (seccions especialitzades en el tractament d'afers més concrets) i es va fer habitual la designació de **secretaris d'Estat**, comparables als

actuals ministres. L'administració local estava en mans de **governadors** o **intendents**, que tenien atribucions per aplicar les lleis, mantenir l'ordre, dirigir les obres públiques, la indústria, el comerç o qualsevol afer de govern territorial. Aquests càrrecs depenien del monarca i eren revocables a la seva voluntat. Finalment, una legió de **funcionaris** i **buròcrates** s'encarregava d'executar les ordres reials, d'administrar justícia, de recaptar els impostos, etc.

Els parlaments, nascuts a l'Edat Mitjana, reunien els representants dels tres estaments, però només tenien algunes atribucions en matèria fiscal com votar nous impostos, encara que també suplïen el monarca en situacions excepcionals i ratificaven els nous reis. Però tot i així, els monarques absoluts van intentar marginar els parlaments que podien obstaculitzar l'exercici del seu poder, i només recorrien a convocar-los en situacions extremes, per demanar augment d'impostos o ajudes econòmiques.

3.2. Els inicis del parlamentarisme

El segle XVIII, a part d'Itàlia, només Anglaterra i Holanda tenien una monarquia en la qual els poders del monarca estaven limitats de manera clara i periòdica per un Parlament. A Anglaterra, aquest procés es va portar a terme mitjançant dues revolucions del segle XVII que van posar fi a les pretensions absolutistes dels **Stuart**.

El 1649, una primera revolució va enderrocar i executar Carles I, que va pretendre governar sense el control parlamentari. Després d'un breu període republicà, el nou monarca, Carles II, va haver d'acceptar el reconeixement de l'**Habeas Corpus** el 1679. Aquesta llei va ser el primer fre a l'arbitrarietat del poder reial perquè garantia que al cap de 72 hores qualsevol detingut havia de ser posat a disposició d'un jutge, que li havia de notificar la causa de la detenció i proporcionar-li un advocat per a la seva defensa. El 1689, una segona revolució va destronar els Stuart i el Parlament va obligar el nou rei, **Guillem d'Orange**, a jurar la **Declaració de Drets (The Bill of Rights)**, que limitava els poders del monarca i sotmetia algunes de les seves decisions al Parlament.

Anglaterra s'havia convertit en una **monarquia parlamentària**. Els poders executiu i legislatiu estaven separats i un parlament electe votava les lleis i elegia el primer ministre entre els seus membres. A més, els ciutadans tenien garantida la defensa de la seva llibertat individual i s'institucionalitzava una justícia independent del poder executiu. No obstant això, aquest parlamentarisme tenia les seves **limitacions**: només una minoria (grans propietaris agraris, burgesos, etc.), que representava el 15% de la població, tenia dret a vot; els habitants de les colònies no estaven representats en el Parlament.

L'exemple anglès es va convertir en un model d'inspiració per a molts pensadors i les seves noves fórmules polítiques van ser recollides pels pensadors de la Il·lustració.

LA CRISI DE L'ANTIC RÉGIM

Les noves idees de la Il·lustració, difoses al segle XVIII, van ajudar a soscavar els fonaments ideològics de l'Antic Règim, van afirmar la consciència revolucionària de la burgesia i van marcar el camí a les revolucions liberals.

4.1. L'esperit de la Il·lustració

La **Il·lustració** és un moviment de caràcter intel·lectual que es va desenvolupar a l'Europa del segle XVIII les idees del qual van inspirar la independència dels Estats Units i la Revolució Francesa. Els seus precedents cal buscar-los en dos pensadors anglesos que van elaborar les seves teories en el pas del segle XVII al XVIII: Isaac Newton i John Locke, sobretot. El primer va ser el gran introductor del mètode científic, basat en l'observació i la posterior comprovació dels fets plantejats, i el segon va criticar obertament el poder absolut i va plantejar la divisió de poders, igualment com Montesquieu, que s'havia inspirat en el govern municipal de Burdeus.

Els il·lustrats, fonamentalment francesos, van propugnar una **fe absoluta en la raó** (intel·ligència humana) com l'únic mitjà per entendre i explicar el món. Així, els nous filòsofs es van enfrontar a la concepció medieval del món basada en el teocentrisme, en la revelació i en la tradició. Malgrat que la major part dels il·lustrats eren deïstes, rebutjaven la superioritat de qualsevol religió sobre les altres i condemnaven la intolerància religiosa. Els il·lustrats confiaven en la raó, creien que la naturalesa era una font de justícia i de bondat i pensaven que l'ésser humà naixia per ser feliç. La naturalesa, la raó i la felicitat van esdevenir els nous conceptes on basar els arguments, tot i que cap d'aquests tres punts

quedi definit de manera clara.

Dos pensadors il·lustrats, Diderot i D'Alembert, van posar en marxa un projecte ambiciós: l'Enciclopèdia. Es tractava de publicar una gran obra que aplegués tots els coneixements de l'època fonamentats en la raó i en l'estudi de la naturalesa. L'obra, que va començar a publicar-se l'any 1751, i va arribar als trenta-cinc volums, en els quals col·laboraven els principals pensadors de la Il·lustració. L'Enciclopèdia va esdevenir com un símbol de la nova època, malgrat que d'enciclopèdies ja n'hi havia moltes. De fet el projecte va començar com una simple traducció de la Chalmers anglesa.

4.2. La crítica a l'Antic Règim

Basant-se en aquests principis fonamentals, els il·lustrats van criticar els pilars fonamentals de l'Antic Règim i van proposar un **nou model d'organització política i social** basat en els principis de la llibertat i de la igualtat.

En primer lloc, van criticar l'absolutisme imperant i van configurar les bases d'una nova doctrina política que coneixem amb el nom de **liberalisme**. **Montesquieu** va propugnar la **divisió de poders** (legislatiu, executiu i judicial) i va posar un èmfasi especial en la independència del poder judicial. **Rousseau** va defensar la necessitat d'un **contracte social** entre governants i governats, que garantís els drets bàsics de l'individu i va formular el principi de la **sobirania nacional**, segons el qual el poder emana del lliure consentiment de tots els ciutadans expressat mitjançant el vot.

També es van oposar clarament a la societat estamental i van defensar la **mobilitat social**, la igualtat d'origen i el mèrit segons la vàlua i la intel·ligència de cadascú. Així, van proclamar que ningú no podia heretar ni gaudir d'honor, prestigi o privilegis en nom dels seus avantpassats. **Voltaire** es va proclamar defensor de la **llibertat de consciència** i va afirmar que les relacions humanes s'havien de basar en la **tolerància** entre els homes i entre les idees.

En el terreny econòmic van sorgir els anomenats **fisiòcrates**, com **Quesnay** o **Turgot**, que es van oposar al mercantilisme de l'època anterior, del qual **Colbert** n'és el millor exponent, i va assentar les bases del liberalisme econòmic (*lasser faire, lasser passer*), desenvolupat per **Adam Smith** i **David Ricardo**. Van defensar que l'agricultura i les activitats productives eren la font de riquesa principal, van lluitar contra qualsevol reglamentació positiva de l'economia per part de l'Estat i van donar suport a la **llibertat econòmica**.

Aquestes noves idees van trobar el terreny propici en una burgesia que havia vist créixer el seu poder econòmic al llarg del segle XVIII, però que continuava privada de la igualtat jurídica i de la possibilitat d'intervenir en política. El seu desig de transformar la societat va trobar un magnífic programa d'acció en les idees il·lustrades.

4.3. El despotisme il·lustrat

La influència del pensament il·lustrat va arribar a les corts europees, i alguns sobirans, sense renunciar al seu caràcter de monarques absoluts, van intentar **experiències reformistes** que pretenien unir l'autoritat reial amb les idees de progrés de la Il·lustració. Així, en bona part d'Europa van aparèixer **monarques il·lustrats**: Frederic II a Prússia, Maria Teresa a Àustria, la tsarina Caterina a Rússia, Gustau a Suècia i Carles III a Espanya.

Com a trets comuns de l'actuació d'aquests monarques es pot esmentar **l'absolutisme centralitzador**, la **racionalització de l'administració**, el **foment de l'educació** i la recerca de la **modernització econòmica**. En aquest sentit, tots van promoure programes de desenvolupament agrícola i industrial i van facilitar la llibertat de comerç.

De totes maneres, les possibilitats d'aquestes experiències van ser molt limitades. No era possible acceptar només una part de la Il·lustració; no es podien admetre les reformes econòmiques o les millores en el repartiment de la propietat o en la circulació comercial i mantenir intacta la societat estamental o el poder **absolut**. Les contradiccions d'aquesta via reformista van facilitar el camí a les revolucions liberals.